

Прокопенко Н.С., д.е.н., професор
Європейський університет

Куцик О.І., к.е.н.
Університет державної фіскальної служби України

Скорик М.О., к.е.н.,
доцент кафедри економічної теорії
Університет державної фіскальної служби України

СУТНІСТЬ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Прокопенко Н.С., Куцик О.І., Скорик М.О. Сутність та функціональне призначення малого підприємництва в економічному розвитку суспільства. У статті розглянуто погляди науковців щодо визначення поняття «мале підприємництво». Метою статті є обґрунтування теоретичних підходів до розуміння сутності малого підприємництва у процесі його становлення та перспективного розвитку. Основними завданнями визначено узагальнення та аналіз науково-теоретичних підходів до сутності малого підприємництва та обґрунтування власного розуміння досліджуваної категорії. У процесі дослідження окреслено важливу роль малого підприємництва у розвитку економіки як на національному, так і регіональному рівні, розглянуто низку організаційно-економічних причин його формування й ефективного розвитку в Україні. Розглянуто особливості підприємницької діяльності з визначенням головних рис підприємця, що базуються на задіянні його таланту, запровадженні його творчого підходу до вирішення проблемних питань і перспектив розвитку підприємницької діяльності, готовності власне підприємця (бізнесмена) до ризиків, передусім у запровадженні новацій і раціоналізаторських підходів.

Ключові слова: мале підприємництво, малий бізнес, підприємець і бізнесмен, теоретичні підходи, підприємницька діяльність.

Прокопенко Н.С., Куцик О.І., Скорик М.О. Сущность и функциональное назначение малого предпринимательства в экономическом развитии общества. В статье рассмотрены взгляды ученых относительно определения понятия «малое предпринимательство». Целью статьи является обоснование теоретических подходов к пониманию сущности малого предпринимательства в процессе его становления и перспективного развития. Основными задачами определены обобщение и анализ научно-теоретических подходов к сущности малого предпринимательства и обоснование собственного понимания исследуемой категории. В процессе исследования очерчена важная роль малого предпринимательства в развитии экономики как на национальном, так и региональном уровне, рассмотрен ряд организационно-экономических причин его формирования и эффективного развития в Украине. Рассмотрены особенности предпринимательской деятельности с определением главных черт предпринимателя, основанные на задействовании его таланта, внедрении его творческого подхода к решению проблемных вопросов и перспектив развития предпринимательской деятельности, готовности собственно предпринимателя (бизнесмена) к рискованности, прежде всего во внедрении новаций и рационализаторских подходов.

Ключевые слова: малое предпринимательство, малый бизнес, предприниматель и бизнесмен, теоретические подходы, предпринимательская деятельность.

Prokopenko N.S., Kutsyk O.I., Skoryk M.O. The essence and functional purpose of small business in the economic development of society. The article considers the views of scientists on the definition of the concept of "small business". The article is a study of theoretical approaches to understanding the essence of small business in the process of its formation and perspective development. The main objectives are synthesis and analysis of scientific and theoretical approaches to the essence of small business and substantiation of own understanding of the investigated category. The study highlights the important role of small business in the development of the economy both at the national and regional levels, considered a number of organizational and economic reasons that led to its formation and effective development in Ukraine. The peculiarities of entrepreneurial activity are considered with the definition of the main features of the entrepreneur, based on the use of his talent, introducing his creative approach to solving problems and prospects of development of entrepreneurship, willingness to own entrepreneur (businessman) to risks, first of all in the implementation of innovations and innovative approaches.

The authors state that the main factors adversely affecting the development of small businesses, namely: high interest rates on loans, inflation, unstable tax systems, unequal competition conditions, corruption, administrative barriers to company registration. It is also noted that further development of small business in Ukraine without active state intervention can lead to a decline of this sector of the economy, which in turn will create social tension in society.

Key words: small entrepreneurship, small business, entrepreneur and businessman, theoretic approaches, market conditions, entrepreneurial activity.

Постановка проблеми. У сучасних умовах господарювання, коли держава знаходиться в політичній нестабільності, яка може привести до нової хвилі виведення капіталів з України, відбуваються процеси активізації діяльності у сфері підприємництва. Досвід зарубіжних країн свідчить, що малі підприємства відіграють велику роль в економіці, їх розвиток впливає на прискорення науково-технічного прогресу, насичення ринку товарами необхідної якості, створення додаткових робочих місць, тобто вирішує численні актуальні економічні, соціальні та інші проблеми. В усіх економічно розвинутих країнах держава здійснює підтримку малого підприємництва. Населення все більше займається підприємницькою діяльністю. У зв'язку з цим зростає інтерес до вивчення проблем функціонування малих підприємств, аналізу тенденцій, змін та особливостей управління структурами цього сектору економіки в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Неоціненний вклад у фінансову теорію становлення малого підприємництва внесли науковці, яких по праву можна назвати родоначальниками вчення про підприємництво: Р. Кантільйон, А. Маршалл, К. Маркс, Ж.-Б. Сей, А. Сміт та Д. Рікардо, Ф. Хайек, Й. Шумпетер та ін. Їхні праці присвячені дослідженню економічної природи та характеристики підприємця як суб'єкта, що здійснює виробничо-господарську діяльність.

Серед сучасних adeptів досліджуваної сфери варто відзначити праці В. Афанасьєва, О. Барановського, П. Друкера, М. Білика, З. Варналія, Г. Васіна, Л. Воротіни, Л. Верховодова, М. Долішнього, А. Даниленко, Ю. Єханурова, О. Кузьміна, І. Кірцнер, М. Козоріз, В. Мікловда, С. Мочерного, В. Павлова, С. Реверчука та ін. Вони акцентують увагу на різноманітних проблемах функціонування малого підприємництва та шляхів їх вирішення через державну та регіональну фінансово-кредитну підтримку, удосконалення механізму функціонування та управління діяльністю згаданих суб'єктів.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування теоретичних підходів до розуміння сутності малого підприємництва у процесі його становлення та перспективного розвитку.

Виклад основних результатів. Вперше теоретичне осмислення поняття «підприємництво» здійснено французьким економістом Річардом Кантільйоном у XVII ст. Він ввів в економічну термінологію поняття «підприємець», який володіє такими рисами: за визначеною ціною купує засоби виробництва для зобов'язання щодо витрат; не знає, за якими цінами може здійснюватися реалізація; володіє фіксованим прибутком і несе ризик внаслідок власної справи; приймає рішення і задовольняє власні потреби за умов невизначеності; готовий брати на себе ризик; спрямований у майбутнє, його дії характеризуються сподіванням отримати дохід та готовністю до витрат [1, с. 29–32].

Варто відзначити, що спочатку підприємницьку діяльність розглядали винятково з позиції здійснення виробничої чи комерційної (торговельної) діяльності. Однак згідно з новою концепцією Й. Шумпетера [2] підприємця визначено як суб'єкта, який повинен здійснювати свою діяльність не так, як інші, а через використання інновацій. Тобто започатковується новий напрям діяльності, яким поряд із виробничою та комерційною діяльністю може займатися підприємець, – інноваційна діяльність.

Й. Шумпетер підприємницьку функцію ототожнював із позицією економічного лідерства і новаторства. Він постійно підкреслював, що інновація є дітищем підприємництва, а підприємець – творцем інновацій, які реалізуються через п'ять типів комбінацій: виробництво нових благ та поліпшення якості наявних; впровадження нових способів виробництва або комерційного використання наявних товарів; відкриття й освоєння нових ринків збуту; освоєння нових джерел отримання сировини або напівфабрикатів; проведення реорганізації в галузі та створення промислових організацій нового типу [3, с. 12].

У сучасних наукових дослідженнях інноваційність малих підприємств трактується так: «Вони виконують роль першопрохідників у науково-технічному прогресі, «полігонів», де відпрацьовуються нові технології та розробки, нова техніка тощо. Це дає змогу не ризикувати всім обсягом виробництва, капіталу, робочої сили, а в малих формах моделювати нові виробничі ідеї і лише після певного досвіду перенести їх у суспільне виробництво загалом» [4, с. 62].

Отже, багатоаспектність малого підприємництва з погляду як кількісних, так і якісних властивостей наділяє його як економічну категорію такими змістовими ознаками, як [5, с. 5]: незалежність, ініціативність, індивідуалізація, суспільний характер, адаптивність, динамічність, інноваційність (креативність), ризиковість і майнова відповідальність, результативність. Хоча, як зазначає З. Варналій, «соціально-економічна природа малого підприємництва доповнюється й іншими обставинами: мале підприємство може бути засноване на особистій праці власника та членів його сім'ї, а також на використанні найманої праці у поєднанні з виробничо-управлінською діяльністю господаря (його сім'ї)» [1, с. 22].

Якщо зіставити сучасні критерії віднесення суб'єктів до малого підприємництва, то саме підприємець є одним із ключових суб'єктів цієї форми організації бізнесу, яку так широко досліджувало багато науковців. Однак із розвитком капіталістичних відносин все ширшого розгляду набувають вчення, присвячені дослідженню відмінностей між капіталістами, підприємцями та менеджером. Це спонукало до виникнення великої кількості нових форм підприємницької діяльності – корпоративних та індивідуальних компаній, де капіталіст уже не виступав у ролі підприємця, а підприємець – відпо-

відно капіталістом, а роль менеджера зводилася до професійної діяльності, виконання функції управління діяльністю суб'єкта господарювання.

3. Варналій зазначає, що «у визначенні «мале підприємництво» треба враховувати не стільки кількісні критерії (кількість працюючих, розміри капіталу, прибутку, грошового обігу, обсяги валової продукції, продажу тощо), скільки якісну характеристику (правова незалежність, єдність права власності та безпосередньо управління фірмою; безпосередній характер відносин між господарем та робітником; повна відповідальність за результати господарювання; невеликий ринок збуту; сімейне ведення справи тощо). На відміну від малого підприємництва, діяльність малого бізнесу не обов'язково має бути особливо ризикована та інноваційна на засадах певної економічної відповідальності. На думку автора, саме в цьому якісному чиннику і полягає різниця між досліджуваними поняттями» [1, с. 23–25].

Отже, складна організаційно-економічна, соціально-психологічна природа категорії «підприємництва» характеризується специфічними змістовими ознаками, без яких воно не існує як таке (незалежність, ініціативність, індивідуалізація, суспільний характер, адаптивність, динамічність, інноваційність (креативність), ризиковість і майнова відповідальність, результативність) [5, с. 5].

Особливо заслуговує уваги підхід до трактування малого підприємництва у праці Л. Чубаревої, яка малий бізнес розглядає як [7, с. 4]:

1) економічну категорію, що відображає систему економічних відносин, які виникають у процесі особливої форми економічної діяльності між суб'єктами малого бізнесу, між малим та великим бізнесом, між державою та суб'єктами малого бізнесу;

2) типологічну форму підприємницької активності, заснованої на інноваційному підході до вибору та комбінації ресурсів у процесі виробництва продукції, на економічній самостійності та вільному виборі напрямів і методів діяльності, на особистій майновій відповідальності в умовах постійного ризику та систематичності, спрямованої на отримання підприємницького доходу, задоволення потреби у самореалізації та особистісній самоідентифікації громадян, яка має якісні особливості (поєднання підприємця, власника та управляючого в одній особі; правову та економічну незалежність; індивідуальну відповідальність за результати діяльності; обмеженість ресурсів і виробничої потужності; суттєву роль особи підприємця в управлінні та ін.);

3) сектор національної економіки, що об'єднує сукупність суб'єктів господарювання, яких визнано суб'єктами малого бізнесу відповідно до законодавства держави;

4) елемент механізму взаємодії різномірних соціально-економічних типів виробництва у процесі переходу багатокладної економіки до сучасного науково-технічного рівня розвитку продуктивних сил.

Отже, малий бізнес як одну із найбільш динамічних форм організації підприємницької діяльності сьогодні можна розглядати як економічну категорію, як тип економічного мислення, як метод господарювання, як сектор економіки.

Країни – учасниці ЄС у визначенні малих підприємств дотримуються кількісного показника зайнятості, який не перевищує 49 осіб, а річний товарообіг не перевищує 10 млн. євро. Це визначення є критичною межею для тих компаній, які можуть отримати допомогу за програмами ЄС, що націлені на малі підприємства та є елементами особливої політики, що спирається на специфічні конкурентні правила у сфері малого підприємництва. А встановлення такого високого порогового вартісного параметру Європейською Комісією забезпечує досягнення прагматичної цілі – створення для значно більшої чисельності малих підприємств умов для державної підтримки їх ефективного розвитку та підвищення тим самим конкурентоспроможності всієї національної та континентальної економічної системи [7, с. 14–15]. Окрім малих підприємств, у ЄС функціонують ще й мікропідприємства, які забезпечують робочими місцями не більше 10 найманих працівників, а обмежень щодо річного товарообороту не мають [8, с. 6].

Згідно з Господарським кодексом України суб'єктами малого підприємництва є фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи – підприємці, в яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України; та юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України [17].

Інше трактування суб'єктів малого бізнесу передбачене Податковим кодексом [9] та іншими законодавчими актами [10; 11], які мають право на використання спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності. Їх поділено на чотири групи – окремо фізичні і юридичні особи, обсяг реалізованої продукції яких становить від 150 тис. грн. до 5 млн. грн. відповідно за диференціацією бізнесової діяльності.

Однак варто погодитись із думкою окремих науковців (Г.В. Рачинського та Л.С. Лісовської) [12, с. 213] про те, що такі критерії суперечать чинному Господарському кодексу. Зазначене відповідно потребує узгодженості критеріїв віднесення до суб'єктів малого підприємництва із критеріями суб'єктів, для яких передбачено чинним законодавством пільги.

Власне, викладене вище підтверджує, що мале підприємництво є самостійною формою організації діяльності економічного життя суспільства зі своїми закономірностями та особливостями розвитку, які проявляються у характері виробничого процесу; спеціалізації системи управління, кадрової та фінансової сфери; зовнішніх зв'язків зі споживачами, державою та іншими підприємствами [13].

Розглянувши досвід зарубіжних країн, можемо узагальнити підходи щодо визначення критеріїв, які, на нашу думку, необхідно розглянути як базові та похідні властивості в якісному і кількісному аспекті (табл. 1). Це дасть змогу не лише чітко відносити суб'єктів до малого підприємництва, а й визначити його соціально-економічну роль, чітко визначити суб'єктів, яким на основі законодавства передбачена певна фінансова підтримка тощо.

Також вважаємо за доцільне вказати на чинники, що негативно впливають на розвиток малого підприємництва, такі як високі ставки за отримання кредиту (від 19% до 30% річних), інфляція, нестабільна податкова система, нерівні умови конкуренції, корупція, адміністративні перешкоди в реєстрації підприємства.

Зазначивши ці чинники, хочемо наголосити, що подальший розвиток малого підприємництва в Україні без активного втручання держави може привести до занепаду цього сектору економіки, який, у свою чергу, створить соціальну напругу в суспільстві.

Висновки. Підводячи підсумок, варто наголосити на тому, що роль малого підприємництва зводиться до його всеохопленості та динамічності в соціально-економічному житті суспільства та держави зокрема.

Під малим підприємництвом, на думку авторів, варто розуміти цілеспрямовану, раціональну, ініціа-

тивну і водночас ризикову діяльність суб'єктів господарювання (фізичних осіб-підприємців та юридичних осіб), орієнтовану на комерційний ефект, отримання прибутку внаслідок ефективного використання фінансових та виробничих ресурсів, інновацій та раціонального управління виробничо-господарською діяльністю.

Мале підприємництво залишається одним із найбільш впливових секторів економіки і водночас, як показує досвід, дає право вирішувати серйозні проблеми соціально-економічного та політичного напрямку. В умовах євроінтеграції мале підприємництво є найбільш дієвим інструментом зростання обсягів національного виробництва продукції, виконання робіт і надання послуг першої необхідності, вирішує першочергові проблеми зайнятості та належного рівня життя і розвитку суспільства.

Тим не менше, незважаючи на високий потенціал та значущість малого підприємництва, цей важливий і динамічний сектор економіки України не чинить досі істотного впливу на соціально-політичний та економічний розвиток країни. Однією з головних причин є недосконалість механізму фінансової підтримки та стимулювання, яке би сприяло зацікавленості суб'єктів малого підприємництва, органів державної влади та інших фінансових установ та організацій у постійній і стабільній підтримці цього визначального сектору економіки. Держава має стимулювати розвиток малого підприємництва: надавати адресну допомогу, розіграш грантів, формувати цілком прозору та доступну фінансово-кредитну політику, що створить сприятливий інвестиційний клімат. У майбутньому слід посилити співпрацю з міжнародними організаціями, що стимулюють розвиток та сприяють розвитку креативності й інноваціям у малому підприємстві.

Таблиця 1

Властивості малого підприємництва

Властивості	Кількісні	Якісні
Базові	- річний дохід від реалізації продукції, робіт, послуг; - кількість працюючих; - розмір власного капіталу; - орієнтація на комерційний успіх, на одержання прибутку; - можливості грошового обігу та обсяги (масштаби використання готівкового та безготівкового обігу).	- повна відповідальність за результати діяльності; - економічна свобода та автономність господарської діяльності; - єдність права вибору виду діяльності; - право власності на ресурси; - інноваційність та новаторство; - право прийняття рішень; - організація виробничого процесу.
Похідні	- обсяг продажів; - позиція на ринку (частка); - чисельність бізнес-партнерів; - рівень дебіторської заборгованості; - рівень ризику; - обсяги сплати податків та соціальних зборів; - рівень активності суб'єкта.	- характер відносин між власником і працівниками; - масштабність ринку збуту; - характер і види співпраці з великим бізнесом, державою та споживачами; - рівень домінування у галузі; - масштабність спеціалізації; - механізм оподаткування.

Джерело: сформовано автором на основі проведених досліджень [1; 14]

Список літератури:

1. Варналій З.С. Мале підприємництво: основи теорії і практики : [монографія] / З.С. Варналій. – 3-тє вид., стер. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2005. – 302 с.
2. Schumpeter Joseph A. History of economic analysis: [by Joseph A. Schumpeter; Ed. from manuscript by Elizabeth Boody Schumpeter / Joseph A. Schumpeter]. – London etc. : Allen & Unwin, 1986. – XXV. – 1260 p.: [facs.].
3. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М. : Эксмо, 2007. – (Серия: Антология экономической мысли) – 960 с.
4. Малий бізнес та підприємництво в ринкових умовах господарювання : [навч. посіб.] / Л.І. Вороніна, В.С. Воронін, Л.А. Мартинюк, Т.В. Черняк; за ред. проф. Л.І. Вороніної. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2002. – 307 с.
5. Богагирьов І.О. Управління розвитком підприємства (за матеріалами малих підприємств меблевої промисловості України) : автореф. дис. канд. екон. наук : 08.06.01 / Європейський ун-т фінансів, інформаційних систем, менеджменту і бізнесу. – К., 2004. – 22 с.
6. Чубарева Л.І. Малий бізнес: теорія, механізми підтримки становлення та розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. ек. наук : спец. 08.00.01 – «Економічна теорія та історія економічної думки» / Л.І. Чубарева. – Донецьк, 2008. – 21 с.
7. Дрига С.Г. Формування ефективного механізму державного регулювання малого підприємництва в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. док. ек. наук : спец. 08.00.03 – «Економіка та управління національним господарством» / С.Г. Дрига. – Київ, 2010. – 37 с.
8. Кампо Г.М. Управління розвитком малого бізнесу регіону (на матеріалах Львівської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. ек. наук : спец. 08.00.05 – «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / Г.М. Кампо. – Ужгород, 2009. – 19 с.
9. Податковий кодекс України : Закон України за станом на 01 квітня 2011 р. № 2755-VI / Верховна Рада України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-in/laws/main.gi?nreg=2755-17>.
10. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення окремих норм Податкового кодексу України : Закон України від 07.07.2011 № 3609-VI // Верховна Рада України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
11. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності : Закон України від 04.11.2011 № 4014-VI // Верховна Рада України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
12. Рачинська Г.В. Система інфраструктурного забезпечення підприємств малого та середнього бізнесу / Г.В. Рачинська, Л.С. Лісовська // Вісник національного університету «Львівська політехніка». – 2012. – 725. – С. 211–216.
13. Гоголь Т.А. Особливості діяльності підприємств малого бізнесу та їх вплив на розвиток економіки країни [Електронний режим] / Т.А. Гоголь. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vcndtu/2011_52/2.htm.
14. Сівков В.С. Розвиток і розміщення малого підприємництва у виробничій сфері економіки країни : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. ек. наук : спец. 08.00.05 – «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / В.С. Сівков. – К., 2002. – 20 с.
15. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV (із змінами та доповненнями) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.